

Rytterfrisen i Ål kirke

Er det Ridder Roland, som i den fjerne vestjyske kirke agiterer for korstog og kamp mod de vantro?

Af Else Klange

Af Østjyllands romanske kirkeudsmykninger, ikke mindst i egnen omkring Vejleå-dalen, fremgår det, at ridderfærd og rytterkampe var højt estimerede emner¹. I Vestjylland har man derimod kun ét sted fundet et tilsvarende tema behandlet: i den romanske Ål kirke vest for Varde. Dette gudshus hørte imidlertid, ligesom Vejleå-dalens kirker, under det udstrakte Ribe stift, hvis veje gjorde det muligt at holde sammen på det omfattende distrikt². Størstedelen af Ribe stift hørte under Varde syssel (Warwithsysæl), opkaldt efter byen og kongsgården Warwith, som lå ved havnen vest for byen.

I slutningen af 1100-tallet havde cistercienserordenen stor fremgang i Ribe stift, samtidig med at Ribe på grund af sine færdselsgeografiske privilegier nåede en blomstring, der stillede alle andre købstæder i skygge. På initiativ af den engelske biskop Radulf af Ribe, ærkebiskop Eskil og abbed Stefan i Herrevad blev Seem kloster ved Ribe, der tidligere havde huset benediktinere, i 1170 reformeret af munke fra Herrevad i Skåne. Da biskop Radulf døde samme år, blev abbed Stefan fra Herrevad hans efterfølger i Ribe. Allerede efter tre års forløb blev Seem kloster flyttet til bedre forhold i Løgum, syd for Ribe, hvor cistercienserne i første halvdel af 1200-tallet opførte Løgum kloster, der således hørte under Ribe bispestol.

Det skånske Herrevad kloster var som det første danske cistercienserkloster blevet grundlagt i 1144 med franske munke fra hovedklosteret i Citeaux. Cistercienserne var

oprindelig ikonoklaster, men det var almindelig kendt, at Herrevad klosteret fra begyndelsen af 1200-tallet udfoldede farveglæde, trods protester fra højere sted; det billedfjendske standpunkt var i det lange løb vanskeligt at opretholde, så med tiden havde cistercienserne anlagt et mildere syn på kunsten. Især lægbrødrene følte sig mindre bundet af ordenens strenge regler, og det var ofte dem, der drog omkring og tog sig af udsmykningsopgaver. Som et nyt motiv for udsmykning optog cistercienserne, helt i pagt med riddertidens ånd, den franske heltedigtning, som hidtil var blevet udnyttet af Cluny-bevægelsen til propaganda for de første korstog og pilgrimsrejser.

Professor Otto Norn har påvist, hvordan riddereventyret med kristelig baggrund var trængt ind i dansk middelalderkunst; han tolker motiver i Skibet og Hornslet kirker som episoder fra kong Arthur-fortællingerne³. Da rytterkampfrisen i Ål kirke aldrig er blevet endeligt tolket, forekommer det naturligt at indføre en lignende epik i et nyt tolkningsforsøg. De franske heltedigte var i korstogstiden blevet så populære, at ridderne og deres kampe er gengivet på og i kirkerne langs alle Europas pilgrimsveje⁴. Det er næppe tilfældigt, at motiver fra disse såkaldte »chansons de geste« trængte ind i middelalderens danske kirkeudsmykning samtidig med, at cistercienserbevægelsen af fransk observans havde voksende indflydelse⁵.

Kirkens romanske udsmykning, der har strakt sig over alle vægge i skib og kor, blev afdækket i 1886. Billederne blev restaureret, vel stærkt, af J. Kornerup i 1888, men i 1925 blev de genrestaureret af Eigil Rothe⁶. Det bedst bevarede parti er dobbeltfrisen på skibets nordvæg; denne udmaling giver stadig liv til muren i hele skibets oprindelige længde.

Ål kirke var indviet til Skt. Nicolaus, bispehelgenen fra Myra⁷. Som man kan vente, omhandler hovedfrisen begivenheder fra Skt. Nicolaus-legenden. Ved triumfbuen slutter billedrækken med en tronende konge; han er iført pallium⁸ og i hænderne holder han en bog og et strengeinstrument. På hver side af kongen står en yngling med

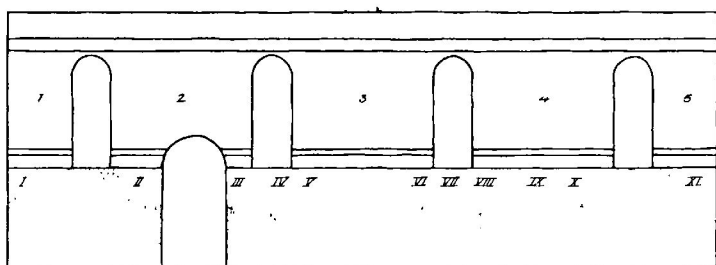

Fig. 1. Nordvæggens dobbeltfrise: 1-4: Skt. Nicolaus-legenden. 5: Kong David. I-XI: Rytterkampfrisen.

hænderne løftet som til applaus; alt tyder på, at det er kong David omgivet af korsangere, vi har for os, (salme 47,2: »Alle folkeslag, klap i hænderne, bryd ud i jublende lovsang for Gud!«). Det er usædvanligt, at kong David afbildes med ærkebiskoppeligt pallium⁸, men det kan skyldes at man her opfatter kongen som stifteren af Jerusalems helligdom, fordi han havde indviet et alter på Sion, hvor templet senere kom til at ligge, (2. Sam. 24. kap.). Den noget overraskende placering af en kong David i fortsættelse af Nicolaus-scenerne kan have følgende forklaring: Skt. Nicolaus' helgendag blev i 1200-tallet flyttet fra den 28. til den 6. december; i gradualet (messetekst iflg. ritualbogen) for denne dag lyder teksten: »Krone satte jeg på en helt, ophøjed' en yngling af folket; jeg har fundet David, min tjener. . . Ingen fjende skal overvinde ham, ingen nid-ding trykke ham ned. . .«. (Salme 89,20-23). Trods det dramatiske indhold meddeler hovedfrisen sig i et højtideligt sprog, der lægger vægt på de statiske kvaliteter.

Lavfrisens billedsprog er helt anderledes. Den berømte rytterfrise er komponeret i store bølgebevægelser, hvis dynamiske rytme fastholdes af diagonaler, som krigernes våben danner. Det er tydeligt, at her dyrkes nyt stof, der ikke er tyngt af reminiscenser fra nogen tidligere tradition. Desværre er flere partier, bl.a. hele underkanten gået tabt.

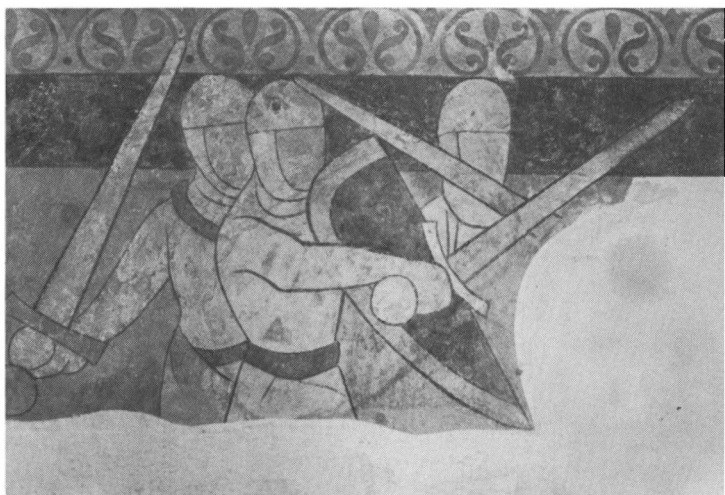

Fig. 2. »De ældste og klogeste blandt dem morer sig med skak og andre brætspil, mens de unge holder fægtekampe«. (Sangen om Roland, vers 8)

I. Længst mod vest er et fragment med tre krigere bevaret. De er, ligesom frisens øvrige stridsmænd, klædt i brynjer, der går op om hovedet under halvsfæriske hjelme. Deres våben er kraftige, bredklingede sværd med stor sværdknap og lige eller svagt buet paréerstang. Den ene kriger dækker sig med et langt spidst, hvælvet skjold. De vender alle tre ansigtet mod øst, (fig. 2).

II. Vest for den nu tilmurede norddør, hvis tympanon er prydet med en malet løve, rejser sig et kamtakket tårn over en kreneleret mur. Her står en skjoldbærende kriger med opret lanse, hvorfra en trefliget vimpel vajer, (fig. 3).

III. Øst for døren fortsættes det arkitektoniske element med endnu en kamtakket bygning, foran hvilken en konge og en kriger har taget opstilling. Med sværdet støttet afventende mod skulderen skuer de mod øst. Man bemærker, at kongens krone svarer til Davids-kronen i hovedfrisen. Det svage omrids af en arm og et skjold lader formode, at en tredje person har hørt til gruppen, (fig. 4).

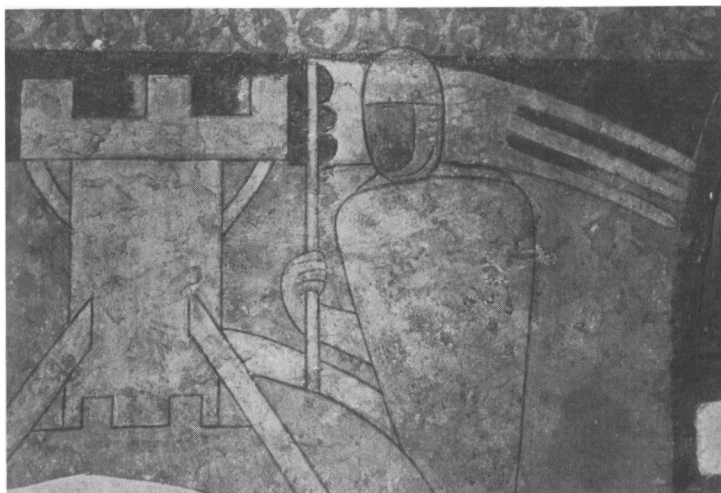

Fig. 3. »Grev Roland fæstner banneret til lansen og løfter det mod himlen, fra toppen af en høj«. (Sangen om Roland, vers 55)

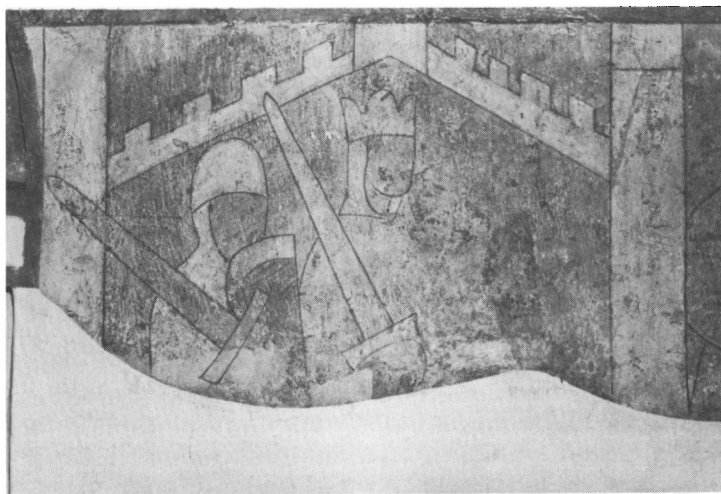

Fig. 4. »Kejseren er stået tidligt op, til ottesang og messe har han været. Foran teltet står han i det grønne græs. Roland var der, og den tapre Olivier. . .«. (Sangen om Roland, vers 54)

Fig. 5. »Gennem passet rider Roland ind i Spanien på Veillantif, den raske ganger. . . Hans ven og fælle følger efter ham. . .« »Over slagmarken rider grev Roland, han bærer Dyrendal som slår og skærer godt, og stor skade volder han blandt saracenerne. Kunne I blot have set ham lægge død på død, og set det klare blod der sprøjter overalt«. (Sangen om Roland, vers 91 og 105)

IV. Med opadvendt sværd, parat til kamp, rider en kriger på en hvid hest roligt frem bag bygningen, på vej mod øst, (fig. 5).

V. Lige foran ham har en anden rytter allerede kastet sig ud i kampen. Han strammer tøjlerne på den lyse hest, letter sig i den høje kampsadel og kløver med sit sværd, der har flot svungen paréerstang, en modstanders allerede afhuggede hoved. Selv dukker rytteren sig med en næsten ydmyg hovedbøjning bag det hvælvede skjold. Modstanderens hovedløse krop sidder endnu i sadelen; hans arm slår forskrækket ud med et lille fladt skjold. Et par krigere med skjolde af samme form synes at ile den uheldige til undsætning (fig. 5).

VI. To ryttere krydser klinge. Han, der rider mod øst, minder påfaldende om krigeren på fig. 5: samme sværd og hest, ja selv den samme hovedbøjning.

Fig. 6. Træerne anskueliggør lokalitetens særpræg. »De gør holdt i en skov på toppen af fjeldet. . .«. »Høje er bjergene, dalene dunkle . . .«. (Sangen om Roland, vers 55 og 66)

VII. Et par blødt svungne trækonturer skaber en pause i kampen.

VIII. Slaget fortsætter. Igen lykkes det en rytter, der er en tro kopi af omtalte, særlig fornemt bevæbnet kriger, at afhugge og kløve en modstanders hoved. Den dræbte styrter baglæns ned fra hesten, som vender om og flygter.

IX. En svulmende træ-silhouet giver endnu en afbrydelse i kampen inden rytterfrisens sidste, bevarede scene (fig. 6).

X. En hvidskægget, spydbevæbnet kriger sprænger mod øst på en mørk hest. Han holder sit store skjold vandret, så også dyret beskyttes. Hans spyd peger mod et skjold, der ligeledes holdes vandret (fig. 7).

Fig. 7. »Ærkebispén har indledt slaget. Han rider den hest, han tog fra Grosaille, der var en konge, han dræbte i Danmark. Hesten er både hurtig og god, dens hove er lette og benene flade, lårene korte og krydset bredt, flankerne lange og ryggen høj, hvid er dens hale og manken gul, ørene små og hovedet rødt. . . « »Ærkebispén bruger sit spyd. . . «. (Sangen om Roland, vers 114 og 127)

XI. Længst mod øst ved triumfmuren fandt konservatoren endnu et arkitekturfragment, som imidlertid ikke blev bevaret.

Kampscenerne i Ål har været genstand for skiftende tolkninger. De har været opfattet som makkabæer-kampe eller måske kampe mellem dyder og laster, hvortil der kunne hentes inspiration i Prudentius' »Psychomachia«⁹. At der kunne være tale om et »kongespejl« var også en mulighed¹⁰, ligesom samtidige korstogsberetninger ikke kunne lades ude af betragtning. Mest overbevisende var nok tolkningen af slagscenerne som kampe mellem kong David og hans søn Absalon. Man ser for sig, hvordan kongen står ved byporten, mens mandskabet rykker ud til kampen i Efraims skov, hvor slaget først standser, da hærføreren Joab har stødt sit spyd i brystet på Absalon, som med sit hår er kommet til at hænge fast i et terebinte-træ,

mens hans skræmte mulddyr fortsætter sit vilde løb (2. Sam. 18. kap.).

En mulig sammenhæng med kongefiguren i hovedfrisen frister unægteligt til formodningen om en Davidskamp; indvendinger melder sig ikke desto mindre. Ville en kunstner med så storartet en sans for de kæmpendes positurer, som den, Ål-maleren lægger for dagen, lade en i håret hængende mand holde et tungt skjold vandret ud fra sig i stiv arm, når stakkelen havde mere brug for at skærme sin lodret nedhængende krop? Her må snarere være tale om en rytter, der med sit skjold søger at dække sig selv og sin hest.

Desuden må de tre, så godt som identiske ryttere med de iøjnefaldende sværd, sandsynligvis opfattes som én og samme person, som spiller en betydningsfuld rolle i den skildrede begivenhed. Det er ikke muligt ved hjælp af skjoldenes form eller farve at identificere de to partier, men måske skal man opfatte de krigere, der kæmper sig frem mod øst, kirkens alterside, som kongens mænd, mens det er fjenden, der vender det hellige ryggen.

Kan det tænkes, at helte fra et fransk riddereventyr kæmper i en vestjysk kirke? Sagnet om kong Arthur er jo allerede sporet til et par østjyske gudshuse. I Arthur-betretningerne forekommer sværdet »Caliburn«, som tilhører kongen. Men i Ål er det en ridder og ikke kongen, der fører det store sværd. Kunne det være ridder Roland med sværdet »Dyrendal«?

Rolandskvadet er et af de ældste, overleverede franske heltedigte¹¹. Religiøs følelse og heltebegejstring knyttes heri sammen til beretningen om slaget ved Roncevaux, hvor Karl den Stores tapre ridder Roland fandt døden i kampen mod de vantro saracenere. En overensstemmelse mellem dette heltekvad og den jyske rytterfrise skal hermed efterprøves.

Hvis det er Rolandskvadet, frisen skildrer, må den kronede person være Karl den Store, som var blevet helgenkåret i 1165. Der består endda stadig en vis forbindelse mellem hovedfrisens og lavfrisens konger, skønt en sådan

slet ikke var påkrævet. Karl den Store blev nemlig, i et akademi han havde dannet sammen med kulturpersonligheder fra sit rige, kaldt »David«.

I korte træk er Rolandskvadets handling følgende: Det var næsten lykkedes Karl den Store at besejre saracenerne i Spanien. Hans vasal Ganelon blev valgt som sendebud til fjenden, og for at få hævn over sin forhadte stedsøn, grev Roland, og dennes ven, Olivier, aftalte Ganelon et ondt forræderi med saracenerne, der ønskede kejseren ud af landet. I byen Galne afventede Karl den Store, sammen med blandt andre Roland og Olivier, saracenernes svar (fig. 4). De unge riddere i kejserens lejr fordrev ventetiden med fægtekampe (fig. 2). Ganelon nåede lejrpladsen ved daggry, og kejseren, der stolede på hans ord, besluttede at drage tilbage til Frankrig. Fra en høj gav Roland tegn til opbrud (fig. 3). Imens rykkede hedningehæren nærmere. Da Karl den Stores armé nåede passet ved Roncevaux, fik Ganelon udvirket, at Roland skulle lede bagtroppen, hvorfor den tapre ridder blev tilbage i Spanien sammen med vennen Olivier og ærkebiskop Turpin af Reims, mens fortroppen blev ført gennem passet af Ogier le Danois, Holger Danske.

Den besindige Olivier, der havde fået øje på hedningehæren, rådede Roland til at blæse i hornet »Olifant« for at kalde fortroppen til hjælp. Men den iltre Roland afviste vennens forslag; han ville ikke risikere at miste sit helter. I stedet valgte han at slå fra sig med sit berømte sværd »Dyrendak«.

Inden kampen velsignede biskop Turpin den lille flok og forsikrede, at hvis de faldt, ville de få en hellig martyrdød. Derefter red Roland og Olivier atter ind i Spanien (fig. 5), hvor de kom til at udkæmpe voldsomme kampe, der i kvadet beskrives i bloddryppende detaljer. Også ærkebiskoppen gjorde en stor indsats. Han kæmpede med spyd, ridende på en herlig hest, hvis hoved var rødt, manke lys og hale hvid (fig. 7).

I Ål ender kampfrisens billedrække med en vældig rytter, som er den eneste af krigerne, der har skæg. Hovedet

på hans hest fremstår i dag i en dæmpet rødbrun tone, mens det, der endnu kan anes af dens bagparti, er uden farve.

Hornet »Olifant«, der kunne bekræfte Rolands tilstedeværelse, mangler i frisen. Men i kvadet venter Roland med at blæse i »Olifant«, til han mærker døden nærme sig. Derfor kan et manglende signalhorn ikke være et afgørende modbevis for teorien om, at vi står overfor en Rolandberetning.

Kvadet om den tapre troens forkæmper ender med, at Roland søger op på en høj for at dø under et par fyrretræer. Han synker om ved nogle trin, der er udhugget i marmorklippen, og for at »Dyrendal« aldrig skal falde i uværdige hænder, søger Roland forgæves at splintre det gode sværd mod trinene. I døden rækker han sin højre handske til Gud som tegn på overgivelse. Engelen Gabriel stiger ned og modtager den, hvorpå englens fører Rolands sjæl til Paradis.

En detalje i en kirkerude fra domkirken i Chartres viser netop Roland, der hugger sit sværd i en klippeblok, inden han i bevidstheden om den tilstundende død griber til »Olifant« som den sidste udvej (fig. 8). Kirkerudens tegning giver desuden mening til de besynderlige træer i Ål-frisen: de kan tydes som signatur for træer, der vokser på klippeterræn (fig. 6).

Det forekommer logisk at sætte det nu forsvundne arkitekturfragment (XI på fig. 1) i forbindelse med enten

Fig. 8. Brudstykke af kirkerude fra domkirken i Chartres, 13. årh. »Roland hugger i den brungrå sten med større kraft end jeg her kan sige. . . «. (Sangen om Roland, vers 173)

Rolands død ved marmortrinene, eller, måske snarere, med hans optagelse i det himmelske Jerusalem, en æresbevisning, der måtte være det sande mål for en kristen ridder.

Med sit billedprogram har rytterfrisen i Ål kirke været en manende påmindelse til korstogstidens ridderstand om, at kampen for den sande tro er det eneste, der fører til Paradis. Samtidig tilkendegiver tilstedeværelsen af bisperne Skt. Nicolaus, kong David, hvis pallium præciserer hans ærkebiskoppelige status, og bispekrigeren Turpin, at også kirkens mænd hørte til blandt Guds stridsmænd, hvad enten de deltog direkte i korstogets sværds slag om det jordiske Jerusalem, eller i mere overført betydning stred for troens sag.

I alle tilfælde var parolen: kamp, og krigen, der blev ført, var en hellig krig.

Billedteksterne er citater fra Uffe Harders: »Sangen om Roland«.

Noter

1. Der er fundet rytterbilleder i bl.a. Gudum, Hornslet, Hvejsel, Højen, Lisbjerg, Lyngby, Skanderup, Skibet, Todbjerg, Tulstrup og Vellev kirker.
2. Fra hærvejen, der var middelalderens hovedfærdselsåre gennem Jylland, førte sideveje mod øst til Vejleå-dalen, mod vest til både Ribe og Varde. Desuden var Ribeå og Vardeå mere sejlbare, end de er i dag.
3. Otto Norn: At se det Usynlige, (København 1982), passim.
4. Émile Mâle: L'art Religieux du XIIe Siècle en France, (Paris 1947), pp. 245-279.
5. Både ærkebiskop Eskil og Absalon var varme tilhængere af korstogstanken. De var cisterciensernes store beskyttere og havde tilvejebragt den intime forbindelse, gejstligheden og munkevæsenet bibeholdte med Frankrig. (Norn, op. cit. p. 41).
6. Nationalmuseets indberetninger: E. Schiødte, aug. 1886. J. Kornrup, nov. 1886 og juli 1887, akvareller af V. Koch 1887 (inden opmalingen), samt E. Lind, 1939.
7. Skt. Nicolaus var biskop af Myra i 300-tallet. Hans lig var på initiativ af benediktinerne blevet begravet i Bari, 1087. Bari var én af udskibningshavnene på vejen til Det hellige Land.

8. Palliet er det brede skulderbånd, der bæres af pave og ærkebiskopper.
9. Prudentius' epos er fra ca. 400. I det kæmper dyder og laster mod hinanden om menneskets sjæl, hvilket var et af miniature-malernes yndlingsemner fra 9.-12. årh. Først fremtrådte dyder og laster som dristige ryttersker; med tiden blev de til riddere i rustning, som man ser dem på katedralernes facader, på fonte o.s.v.
10. Ridderbilleder havde didaktisk betydning, idet de kunne tjene som »kongespejl«, d.v.s. være instruktion for riddere i optræden omkring kongen. Emnerne blev ofte taget fra chansons de geste, deriblandt Gralsfortællingerne og Karl den Stores saga. (Geraldine Barnes: »The riddarasögur and medieval European literatur« in: *Medieval Scandinavia* 8, 1975, pp. 140-158).
11. La chanson de Roland er digtet af Turolf, ca. 1060. Den hører til den gruppe af chansons de geste, der beretter om Karl den Store og hans kampe mod hedninger. Bayeux-kanniken Wace skrev ca. 1160 en rimkrønike-oversættelse, »Roman de Rout«, af den normanniske hertug- og kongeslægts historie. Heri indledes slaget ved Hastings med at Rolandskvadet afsynges, for at den tapre helts eksempel skulle opflamme de kæmpendes hjerter. Tidligere, i 1155, havde Wace lavet en tilsvarende oversættelse, »Roman de Brut«, af »Historia Regum Britanniae«, som Geoffrey of Monmouth havde leveret i 1136. Den lægger grunden til periodens franske Arthur-litteratur.

Litteratur

- Anthony, Edgar Waterman: *Romanesque Frescoes*. Princeton N.J. 1951.
- Barnes, Geraldine: »The riddarasögur and medieval European literatur«, in: *Medieval Scandinavia* 8, 1975.
- Bédiers, Joseph: *La Chanson de Roland*, Paris 1937. På dansk ved: Harder, Uffe: *Sangen om Roland*, København 1965.
- Garner, H. N.: *Atlas over danske klostre*, København 1968.
- Lorenzen, Vilh.: *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie*, København 1941.
- Mâle, Émile: *L'art religieux du XIIe siècle en France*, Paris 1947.
- Norn, Otto: *At se det Usynlige*, København 1982.
- Nørlund, Poul og Egmont Lind: *Danmarks romanske Kalkmalerier*, København 1944.
- Rothe, Eigil: »Rytterbilledet i Aal Kirke, samt andre middelalderlige Kampscener i danske Kirker«, in: *Aar bog for dansk Oldkyndighed* 1908.
- Saxtorph, Niels M.: *Jeg ser på kalkmalerier*, København 1970.
- Togeby, Knud: »Heltedigte – Korstogspropaganda« in: *Verdens Litteraturhistorie*, bd. 2, p. 252, (Politikens Forlag) København 1971.
- Else Klange, født 1921, mag. art. i kunsthistorie, tegner, maler, Østergade 4, Holstebro. Tidligere litterære arbejder: Kunsthistoriske artikler i diverse tidsskrifter, indlæg i den tværfaglige artikelsamling »ERASMUS – signalement af europæisk kultur i 1500-tallet«.*